

Mikko K. Heikkilä: *Keskiajan suomen kielen dokumentoitu sanasto ensiesiintymävuosineen*, Mediapinta: Tampere 2017. 82 s.

Suomen kielen varhais historian tutkimuksessa on pitkään tiedetty, että suomen kieltä käytettiin kirjoituksissa jo ennen Mikael Agricolan teoksia. Historiantutkimuksen kentillä asia on tiedostettu vaihtelevasti, etten sanoisi vajavaisesti. Vuonna 2017 ilmestyi kuitenkin kaksi aihepiiriä valaisevaa tutkimusta. Niistä ensimmäinen oli Carl Oliver Blomqvistin pohjoismaisen filologian alaan kuuluva väitöskirja *Flerspråkighet eller språkförbistring? – Finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*, joka tarkastettiin Uppsalan yliopistossa. Blomqvistin väitöskirja tarkastelee nimensä mukaisesti suomen kielen esiintymistä keskiaikaisissa, pääosin ruotsiksi laadituissa asiakirjoissa. Suomenkielisten ilmausten päätyminen asiakirjoihin kantaa kaita puhetilanteista, joissa suomenkieliset alamaiset asioivat hallinnon ja oikeuslaitoksen edessä – ilmeisen ongelmitta.

Kielitieteilijä Mikko Heikkilä on hänkin käynyt lävitse Suomen keskiaikaa koskevaa kirjallista lähteistöä ja koonnut niistä sanaston – siis luettelon keskiaikaisissa lähteissä esiintyvistä suomen kielen sanoista. Kaikkiaan sanastoon on päässyt 1 111 sanaa. Ne esitellään kahdesti: ensin aakkostettuna luettelona *ahteesta öykkäriin* ja sitten kronologisesti järjestettyinä sen mukaan kuin kukin sana esiintyy ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä. *Suomi* on vanhin ja esiintyy jo vuonna 811 laaditussa kirjoituksessa. Sanojen ensi esiintyminen ei tietenkään tarkoita sitä, että sana olisi saapunut kieleen vasta silloin – useimmat keskiajalla käytetyt sanat olivat olemassa jo paljon aikaisemmin juontaen juurensa esihistorialliselta ajalta. Sanaston lopussa luetellaan lähde-tietoineen yksitoista lähteistä löytynyttä saamelaisperäistä sanaa, joista osa on lainautunut suomen kieleen kuten *vaara* ja *vuono*.

Useimmat Heikkilän kokoaman sanaston sanoista ovat henkilön- tai paikannimiä tai niiden osia, kuten *Kalamis* tai *Kalameess* eli Kalamies, *iywesioki* eli Jyväsjoki ja *Kangasjærffi* eli Kangasjärvi. Ihmisiä ja paikkoja oli tarpeen käsitellä kirjoituksessa kuin kirjoituksessa olipa kyseessä mikä asiakirjalaji tai tekstityyppi tahansa. Suomen kielen mukaisesti taipuneet nimet – esimerkiksi

Oloff Rochoylasta – kertovat suomen kielen hyväksytystä käytöstä. Varsinkin kylien, pitäjien ja maakuntien rajankäyntejä koskeviin selostuksiin suomea livahti enemmänkin, kun rajankävijät selostivat suomeksi rajankulkua rajapyykistä toiseen. Heikkilän kokoama sanasto kertoo siis ennen muuta niistä elementeistä, joita käytettiin ihmisiä ja paikkoja nimettäessä. Joukossa on sanoja, joita nykysuomalaiset eivät juuri enää käytä – itse en esimerkiksi ole tätä ennen tuntenut sanoja *kelhä* ja *totki*. Enkä ollut tiennyt, että vuoren laesta voi puhua myös vuoren otsana, niin kuin ainakin muinaiset suomalaiset ovat ilmeisesti tehneet.

Useimmat sanat ovat kuitenkin tunnistettavissa, vaikka ruotsin kielestä vaikutteita saaneet kirjoitusasut voivat joskus hämätä, kuten lisänimissä *Kætthw* eli Kettu ja *ysentæ* eli Isäntä. Muistan, kuinka opiskelijana proseminaaritöitä tehdessäni tavailin kauan yhtä *Finlands medeltidsurkunderissa* julkaistun asiakirjan *Orhynpä*-sanaa ja etsin sille turhaan selitystä keskiajan ruotsin sanakirjasta, kunnes oivalsin, että kyseessä oli suomalainen paikannimi Oripää.

Heikkilä on sanastonsa ohella analysoinut sitä ajallista vaihtelua, joka koskee suomen kielen esiintymistä kirjallisissa lähteissä. Suomen kielen käyttö runsastui 1400-luvulla ja jatkoi kasvamistaan, joskin vuosisadan loppua kohden tahti näyttäisi hidastuneen vilkastuakseen uudestaan 1500-luvun puolella. Kaikki keskiajalla laaditut kirjoitukset eivät tietenkään ole tallessa, joten emme tiedä, miten laajaa suomen kielen käyttö todellisuudessa oli kirjoituksissa. Todennäköisesti suomen kielen aineiden käytössä tapahtuneet vilkastumiset ja taantumukset kuvastavat ennen muuta lähdepohjassa esiintynyttä vaihtelua.

Heikkilä on sanoja kerätessään jättänyt käyttämättä eräitä lähteitä, jotka myös sisältävät suomalaisia sanoja, ainakin erisnimien osina, mutta jotka on laadittu Ruotsissa. Tarkoitin Tukholman ja Arbogan kaupunginraatien pöytäkirjoja (*tänkeböcker*). Kummassakin kaupungissa asui myös suomenkielisiä, ja niissä kävi suomalaisiakin. Tukholmasta olisi raadin pöytäkirjojen ohella käytettävissä myös eräitä muita kaupunginhallinnon tuottamia asiakirjasarjoja kuten kaupunkiverolueteloita. Myös Blomqvist on rajannut nuo aineistot omasta tarkastelustaan. Olisi kuitenkin paikallaan muistaa niiden käyttömahdollisuudet, varsinkin kun aineistot on julkaistu lähde-editioina ja niihin on laadittu monipuoliset hakemistot. Sinänsä Heikkilän tarkastelua ajatellen useimmat ruotsalaisista kaupunkiaineistoista löydettävät suomalaiset sanat kuten *poika*, *rauta*, *suomalainen* ja *talonpoika* ovat todennäköisesti nuorempia kuin niiden ensi esiintymiset muissa aineistoissa, jotka hän on jo käynyt lävitse – tosin ainakin *sarvi*-sanan ensiesiintyminen saattaisi aikaistua joillain vuosilla.

Eräitä sanastoon otettuja termejä tai niistä tehtyjä tulkintoja on kuitenkin vaikea ymmärtää: Mikä tekee Niclis Domaren lisänimestä suomalaisen *tuomari*-sanan? Kyseessähan saattoi olla myös ruotsinkielinen mies, ja sana saattoi olla yhtä hyvin ruotsia. Lisäksi *Domare*-lisänimi tavataan jo eräistä varhaisemmista asiakirjoista kuin se, missä Niclis Domare esiintyy. Miksi siis DF 1329 on tulkittu ensimmäiseksi, jossa tuomari esiintyy?

Patronyymi *Jhanenesson* ja nimi *Yhandes* eivät mielestäni kätke sisäänsä sanoja 'ihana' ja 'ihanne', vaan ne on käsittäkseni johdettu miehennimistä *Ihannes* ja *Ihanti*, jotka *Ihannuksen* tavoin on johdettu *Johannes*-nimestä. Tietenkään ei ole poissuljettua, etteivätkö nimenkantajat tai heidän aikalaisensa olisi yhdistäneet nämä nimet johonkin ihanaan tai haluttuun.

Selitystä kaipaisi myös *kaivata*-verbin esiin kaivaminen Jöns Kaipian lisänimestä. Jos nimi liittyykin kaipaamiseen, niin miksi se on sanastossa verbinä eikä esimerkiksi *kaipaus-* tai *kaipuu-*substantiivina?

Vaikka en ole kielentutkija, *kuskin* löytäminen keskiajan suomen kielen sanavarastosta kuulostaa epävarmalta tulkinnalta (nimessä *Kuskinwormis*). Etymologisen sanakirjan mukaan *kuski*-sanana taustalla on ruotsin kielen *kusk*, jota taas keskiajan ruotsin sanakirjan mukaan ei esiintynyt vielä keskiajalla. Unkarilaisessa Kocsin kylässä valmistettiin kieltämättä jo 1400-luvulla hevosen vetämiksi tarkoitettuja vaunuja, joiden kautta kylän nimi lainautui moneen kieleen tarkoittamaan kускаamista, mutta tuskin kärryt ja termi olivat ennättäneet päätyä Suomeen jo aivan 1500-luvun alussa.

Myös eräät muut sanat, kuten *muija* ja *kutale*, vaikuttavat epävarmoilta luennoilta, koska sanat esiintyvät käsittääkseni vasta vuosisatoja myöhemmin. Olisiko karjalaisperäinen *kutale* todella Hollolan Kutajoen (ja Kutajärven) nimen takana vai viittaako Kuta-alku esimerkiksi kutemiseen?

Heikkilän kokoama sanasto nostaa esiin mielenkiintoisia kysymyksiä – osin myös siksi, että siinä ei useinkaan ole perusteluja tehdyille tulkinnoille. Joissain tapauksissa, kuten esiin nostamieni sanojen kohdalla, tarkemmat selitykset olisivat olleet tarpeellisia.

Keskiajan suomen kielen sanasto on tervetullut tutkimuksellinen lisä paitsi kieli- ja kulttuurihistoriallisen merkityksensä vuoksi myös sen vuoksi, että se helpottaa kaksi- tai useampikielisten Suomea koskevien asiakirjojen tulkintaa. Siinä tehdyt tulkinnat myös nostavat esiin uusia kysymyksiä, mikä palvelee niin kieli- kuin historiatieteellistä tutkimusta.

Marko Lamberg, FT
Historian oppiaine
Tampereen yliopisto
marko.lamberg@uta.fi